

ברוך מעוז

ת ת א ח

עיונים בתרי עשר

מלאכי

עיונים בתרי עשר

ברוך מעוז

מלאכי

עיונים בתרי עשר

ברוך מעוז

עריכה: מונה פלד
איורים: דיאנה שמעון
גרפיקה: סטיב דיויס

© 2024. כל הזכויות שמורות למחבר ולהוצאת הגפן
www.ha-gefen.org.il

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, להקליט, לשכתב, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה או בשום אמצעי – אלקטרוני, אופטי או מכני, ללא אישור מראש ובכתב מהוצאת הגפן.

כל המובאות מהברית החדשה לקוחות מהתרגום החדש של הברית החדשה.
© כל הזכויות לתרגום החדש של הברית החדשה
שמורות לחברה לכתבי הקודש בישראל.

נדפס בישראל

מסת"ב 978-965-7046-33-3 ISBN

ספר זה מוקדש לנכדיי היקרים
נועם, מיה ונדב, יונתן, קייטלין ואלינור, יותם, אבישי ואליה
בתקווה ובתפילה שיכירו הם את אלוהי מלאכי
ויעבדו אותו באותה נאמנות שאפיינה את הנביא בתקופתו.

תוכן העניינים

9.....	קיצורי שמות ספרי התנ"ך והברית החדשה
11.....	הקדמה
13.....	מבוא
29.....	אהבתי אתכם (א 1-5)
41.....	איה כבודי? (א 6-14)
57.....	ברית ה' עם לוי (ב 1-9)
69.....	בגידות (ב 10-17)
87.....	הינה היום בא (ג 1-24)
119.....	נספח
123.....	מקורות

קיצורי שמות ספרי התנ"ך והברית החדשה

הברית החדשה		התנ"ך	
מתי	מתי	ברא'	בראשית
מרק'	מרקוס	שמות	שמות
לוקס	לוקס	ויק'	ויקרא
יוח'	יוחנן	במד'	במדבר
מה"ש	מעשי השליחים	דבר'	דברים
רומ'	אל הרומים	יהו'	יהושע
קור"א	הראשונה אל הקורинתים	שופ'	שופטים
קור"ב	השנייה אל הקורинתים	שמ"א	שמואל א
גלט'	אל הגלטים	שמ"ב	שמואל ב
אפס'	אל האפסים	מל"א	מלכים א
פיל'	אל הפיליפים	מל"ב	מלכים ב
קול'	אל הקולוסים	ישע'	ישעיה
תסל"א	הראשונה אל התסלוניקים	ירמ'	ירמיה
תסל"ב	השנייה אל התסלוניקים	יחז'	יחזקאל
טימ"א	הראשונה אל טימותיאוס	הושע	הושע
טימ"ב	השנייה אל טימותיאוס	יואל	יואל
טיט'	אל טיטוס	עמוס	עמוס
פילמ'	אל פילימון	עוב'	עובדיה
עבר'	אל העברים	יונה	יונה
יעקב	איגרת יעקב	מיכה	מיכה
פטור"א	איגרת פטרוס הראשונה	נחום	נחום
פטור"ב	איגרת פטרוס השנייה	חבק'	חבקוק
יוח"א	איגרת יוחנן הראשונה	צפנ'	צפניה
יוח"ב	איגרת יוחנן השנייה	חגי	חגי
יוח"ג	איגרת יוחנן השלישית	זכר'	זכריה
יהודה	איגרת יהודה	מלא'	מלאכי
התג'	ההתגלות	תהי'	תהילים
		משלי	משלי
		איוב	איוב
		שה"ש	שיר השירים
		רות	רות
		איכה	איכה
		קוה'	קוהלת
		אסתר	אסתר
		דני'	דניאל
		עזרא	עזרא
		נחמ'	נחמיה
		דה"א	דברי הימים א
		דה"ב	דברי הימים ב

הקדמה

ספר מלאכי סובל מהזנחה לא מוצדקת, וחבל שכן. דבריו עוסקים בבעיה חשובה: מהי תמצית דרישותיו של אלוהים מבני האדם? האם יסתפק בציות במישור שאנו רגילים לכנות "מצוות עשה ואל תעשה" או בקיום נאמן של טקסים? או שמא דרישותיו מהותיות יותר? ואם דרישותיו מהותיות יותר, מהן?

כבכל ספרי הפרשנות שלי, גם בכתבת ספר זה חתרתי בראש ובראשונה להבהיר את הכתוב עצמו. עם זאת, איני יכול ואיני רוצה להסתפק בהבהרות פרשניות בלבד. שאיפתי היא שהעקרונות שנביאי ישראל נשלחו להפיץ בקרב עמנו יהיו עקרונות החיים שלנו. משום כך, לצד המאמץ להבהיר את המשמעות האובייקטיבית של הדברים, ראיתי לעצמי חובה להצביע על משמעותם המעשית בחיינו כאן ועכשיו. אתם, הקוראים, תכריעו עד כמה הצלחתי בכך.

התפילות בסיום כל פרק מבוססות על תפילותיו של ג'והן קלווין בדברי ההסבר שלו לספר מלאכי. אני מחשיב את קלווין כגדול מפרשי הכתובים. הוא היה אדם אמיץ, ירא אלוהים, אוהב אדם ונבון, שכיוון את יכולותיו המרשימות, את השכלתו ואת ניסיון החיים שלו למטרה אחת - מטרה שצריכה להיות מטרת כולנו בחיים: לפאר את אלוהים.

מבוא

ספר מלאכי הוא האחרון בספרי הנבואה. בנוסח העברי יש שלושה פרקים. בנוסחים הלועזיים, יש ארבעה והפרק הרביעי מורכב מהפסוקים האחרונים של פרק ג בנוסח העברי.

הנביא

לא ידוע דבר על הרקע המשפחתי והשבטי של הנביא. יש שטוענים כי "מלאכי" איננו שם הנביא כי אם תיאור תפקידו כשליח ה'.¹ לדעתם, "מלאכי" הוא תואר המקביל ל"שליח שלי", כמו שהוא מופיע בפרק ג 1. בכל זאת נראה שזהו שם הנביא, בהתאם לנוהג ברוב ספרי הנבואה בתנ"ך, שבהם מוצג שם הנביא בראשית ספר הנבואה הנקרא על שמם. לו היה מדובר בתואר, יש להניח שבפרק א 1 היה כתוב בגוף נסתר ("ביד מלאך ה'") ולא בגוף שני ("ביד מלאכי").

מלאכי מתואר במסורת ישראל כ"חותם הנביאים", והתלמוד קובע כי נמנה עם אנשי הכנסת הגדולה.²

הרקע ההיסטורי

מדוע חשוב להכיר את הרקע ההיסטורי? יש לכך מספר סיבות, וכולן חשובות.

ראשית, הכרת המציאות ההיסטורית שאליה מתייחסים כתבי הקודש מעגנת את הנאמר בהם במציאות האנושית. דבר ה' איננו מסר מיסטי שנפל משמיים. המסר עצמו בא מאלוהים. נחיצותו, תכניו, עיצובו ומונחיו

מושפעים כולם, ולעיתים אף נקבעים, על ידי המציאות ההיסטורית שאליה כל קטע מתייחס. ככל שנעמיק לעיין בספר מלאכי, נגלה עד כמה ההיכרות עם הנסיבות ההיסטוריות שאליהן התייחס מלאכי עוזרת בהבנת דבריו.

ציות לאלוהים אינו מחייב התנתקות מהעולם שברא, ושאותו הוא מתכוון לגאול בכך שיכפיף אותו מחדש לרצונו. ציות אינו אפשרי במקרה של התנתקות כזו. בדיוק משום כך ציווה עלינו המשיח להתפלל "ייעשה רצונך בארץ כפי שהוא נעשה בשמיים". ציות פירושו מעורבות של ממש במתרחש בעולם כי היעד שאליו מכוון הציות הוא עשיית רצון אלוהים עלי אדמות. המשיחיות היא אמונה מאוד ארצית. אף שאינה משועבדת לעולם הזה, היא נוגעת לו בדרך ובמידה המעשיות ביותר. ישועה איננה יציאה מהעולם אלא הימנעות מהרע שבו ויציאה אל העולם במטרה לכבוש אותו מחדש לאלוהים. תקוות האמונה המשיחית נוגעת לישועת העולם ולהפיכתו מחדש לזירת כבודו של אלוהים.

שנית, היכרות עם הרקע ההיסטורי תסייע להבהיר מושגים ומסרים בכתובים. לשון הכתובים איננה לשון מיסטית. ספר הבריתות אינו כתוב בשפת מלאכים אלא בלשון בני אדם על פי כללי התחביר, הדקדוק והיצירה האנושית. רוח הקודש הנחה את אנשי אלוהים לכתוב את מה שרצה שיכתבו ולא ביטל את ההבדלים באישיותם של המחברים. משום כך יש הבדלי סגנון בין ישעיהו ליחזקאל, ובין פולוס לשמעון פטרוס. ההקשר ההיסטורי משפיע על המשמעות ולעיתים אף קובע אותה.

שלישית, היכרות עם המציאות ההיסטורית שאליה מתייחסים כתבי הקודש, מאפשרת לנו לקשר בין המציאות האנושית שהכתובים מדברים אליה לזו שלנו. בכך הופך חקר הכתובים לעיסוק שהוא הרבה יותר מעיסוק שכלתני. מכוח ההיכרות עם המציאות ההיסטורית ששררה אז, הופך המסר לאמירה שנוגעת לחיינו, ובכך תועלתו העיקרית של חקר הכתובים. על אף מרחק השנים והתרבויות, המציאות האנושית בימינו אינה שונה במהותה מהמציאות באותם ימים. ההבדלים הם על פני השטח. אלוהים לא השתנה. הוא היום כפי שהיה אתמול, וכזה יהיה לעולמים. האדם נשאר אדם, והחטא עודנו חטא. בני אדם עדיין מאופיינים באנוכיות, אכזריות, גאווה, העדפת ההנאה והרווח קצר המועד על פני נאמנות לאלוהים. משום כך, דברי אלוהים בפי מלאכי מלפני אלפיים חמש מאות שנה נוגעים גם לנו ותקפים באותה מידה שהיו תקפים אז.

*

הקהילה היהודית בבבל

כרקע לדברי מלאכי רצוי לקרוא את ספרי דניאל ואסתר, עזרא ונחמיה, חגי וזכריה. ניתן לקרוא ארבעת ספרים אלו בכשעה וחצי עד שעתיים, כך שלא מדובר במאמץ גדול במיוחד, ובכל זאת יש בו תועלת מרובה.

היהודים שהוגלו לבבל התיישבו בה ויצרו קהילה גדולה, עשירה ורבת השפעה, עם מוסדות משלה. אחדים, כדניאל ונחמיה, מילאו משרות חשובות בממשל.

חורבן המקדש וגלי ההגליה לבבל, השפלתו של מלך יהודה בידי בבל, בעלת התרבות הבוטחת והגאה, השפיעה מאוד על הגולים. מדניאל ואסתר אנו לומדים שהיהודים התערבבו בין הבבלים. נחמיה נמנה על מקורבי המלך ושימש לו שר משקים (נחמ' א' 11), כפי ששימש דניאל בזמנו. לגולים הייתה נטייה משמעותית להתבולל, או לפחות לאמץ היבטים של תרבות בבל. עדות לכך ניתן למצוא בשמות בבליים שאימצו אפילו מנהיגי העם (ששצבר, למשל, הוא שמו הבבלי של זורבבל. ראו עזרא ה' 14, חגי א' 1, 14, ב' 2, 21, או מרדכי).³ ברשימת השבים מבבל לארץ נכללים רבים ששמותיהם מסתיים באות "א" על פי כללי האיות הבבליים.

רוב חודשי השנה נקראים עד היום על שם אלילים בבליים.⁴ לוח השנה היה חשוב במיוחד לגולים בבבל, שכן חישוב זהיר של התאריך נדרש כדי לקיים את חגי ישראל במועדם. משום כך, אימוץ שמות בבליים לחודשי השנה הוא עדות למידה הרבה שתרבות בבל השפיעה על תרבות ישראל ועל מסורת עמנו. יחזקאל וזכריה עושים שימוש נרחב בדימויים הלקוחים מסמלים מלכותיים ואליליים שנפוצו בבבל. דוגמאות מרשימות לכך נתגלו בחפירות ארכיאולוגיות.

בתגובה לתהליך ההתבוללות קמה בישראל שכבת מנהיגים חדשה שהדגישה הדגשה רבה את התורה, את מעמד המקדש ועל כן גם את מעמד הכוהנים. בהיעדר מלך על ישראל, ובהיות המושל ממונה מטעם מלך פרס הפכו הכוהנים, עבודת הקודש והתורה למוקד הלכידות הלאומית, והכוהנים חזרו למלא תפקיד מרכזי בהנהגת העם, כפי שהיה לפני ימי המלכים. הביטוי "תורת משה" היה לביטוי שגור וסיכם בעיני הבריות את מערכת היחסים המיוחדת שנקבעה בברית בין ישראל לה'. מעניין לעקוב בספרי עזרא, נחמיה, חגי, זכריה ומלאכי אחר האופן שכל אלו התייחסו לתורה, לברית ולכוהנים (שכידוע, באו משבט לוי ועל כן נקראו כוהנים לוויים, ולעיתים פשוט לוויים או בני לוי).

שיבת ציון

המאורעות שיצרו את הנסיבות שבהן נמסרו נבואות מלאכי, קשורות כולן בשיבת ציון מבבל על פי הבטחת ה' בפי הנביא ירמיהו (ירמ' כה 11-12, כט 10) ועל פי תפילת דניאל (דני' ט 2). שיבת ציון התרחשה בכמה גלים ומעולם לא הקיפה מעגל רחב של גולים. רוב בני ישראל העדיפו להישאר בבבל.

את הגל הראשון, בשנת 538 לפני הספירה (להבא: לפנה"ס), הנהיג זרובבל בן שאלתיאל (עזרא ב 2, 68), בשנה הראשונה להכתרת כורש (עזרא א 1-11). ובהתאם לדברי הנבואה של ישעיהו הנביא (ישע' מד 28, מה 1-7). גל זה מתואר בעזרא בפרקים א-ו. נראה כי הנביאים חגי וזכריה שבו לירושלים בגל ראשון זה. בבל נכבשה בשנת 539 לפנה"ס בידי הממלכה המדיית-פרסית המאוחדת, בהנהגת כורש. הגל הראשון של השבים לירושלים בא בתגובה למצוות כורש (עזרא א 1-11) בשנת 538 לפנה"ס, שנת מלכותו הראשונה. ישעיהו חזה זאת זמן רב קודם לכן (ישע' מד 28, מה 1-7). כוונות השבים מבבל ותקוותיהם היו שונות מאלו של כורש, שכלל לא התכוון להקים מחדש את ממלכת ישראל או להעניק לשבים עצמאות מדינית מסוג כלשהו. משום כך מינה על השבים מושל (פחה), העמיד לצידו (וככל הנראה כשווה לו) כוהן גדול (עזרא ג 2) והציב את שיקום המקדש, לא את שיקום המלכות, כמטרה הלאומית. משום כך התיר את שיקום המקדש אך לא את שיקום חומות העיר. השבים התמסרו לשיקום המקדש בהתלהבות רבה ובהנחה שצעד זה יהיה הראשון במהלך השיקום הלאומי של ישראל ויהודה. כורש, מצידו, התכוון רק לכך שגל גדול של עולים יישב את הארץ וינהל בה מחוז ממשל פרסי, ושהשבים יהוו חיץ בין ממלכתו למצרים ולמגמות ההתפשטות של הנבטים.

ארבע שנים אחרי כיבוש בבל, בשנת 535 לפנה"ס, משהסתיימו ההכנות, גל העלייה הראשון בהנהגת זרובבל בן שאלתיאל (עזרא ב 2, 68), יצא מבבל והגיע לירושלים. פרקים ב-ו מתארים את ניסיון ההתיישבות הראשון הזה. נראה כי חגי וזכריה נמנו עם השבים בגל זה. שנתיים אחרי כן, בשנת 533 לפנה"ס, הוחל בשיקום המקדש (עזרא ג 8). ההתלהבות הייתה רבה.

השומרונים היו ערב רב של עמים ושבטים שהובאו לארץ על ידי אשור כאשר נחרבה מלכות עשרת השבטים (מל"ב פרק יז) בשנת 721 לפנה"ס ותושביה פוזרו ברחבי האימפריה האשורית. הם קיוו תחילה להתחבר לשבים ולהיות איתם לעם אחד, אך נדחו על ידי השבים (עזרא ד-ה). השומרונים לא אהדו כמובן את רעיון שיקומם של חיים לאומיים ביהודה שבהם לא יהיה להם חלק. הם הניחו (בצדק)

שמלכות יהודה המחודשת תתחרה איתם על השליטה בארץ. משום כך אימצו מדיניות של "אם אינך יכול להצטרף אליהם, הכרע אותם". כשעלה ארתחשסתא הראשון⁵ לשלטון אחרי כורש, השומרונים פנו אליו בדרישה לעצור את תהליך הבנייה (ראו שוב עזרא ד-ה). הם טענו כי מפעל שיקום המקדש אינו אלא שיקומה של "עיר מורדת" ("קריאת מרדתא" - עזרא ד 12-13). זו הייתה האשמה חמורה מאוד בעיני הפרסים שכן הללו נאלצו להילחם לאורך שנות מלכותם במרידות רבות במקומות רבים באימפריה רחבת הידיים שלהם. עליית מלך חדש לכס המלכות הייתה מאז ומתמיד הזדמנות לנסות להשתחרר מעול השלטון המעיק, משום כך הורה ארתחשסתא לעצור את מפעל הבנייה, וזה אכן הופסק עד לשנת מלכותו השנייה של דריווש (עזרא ד 24, ה).

לשבים לא היו בתחילה שאיפות מדיניות. הם התמקדו בשיקום בית המקדש, כפי שמתברר מנבואות חגי וזכריה (ראו עזרא א 5 וכן פרקים ג, ה ואילך). האיום מצד השומרונים כפה עליהם לנקוט בצעדי הגנה ועל כן פנו גם לשיפוץ ולחיזוק החומות.⁶ צעד זה כמובן אושש את חששות השומרונים, שכן חיזוקן של חומות ערים נחשב לצעד בעל משמעות מדינית. השומרונים העלו טענה זו בדברי ההתנגדות שלהם לשיפוץ החומות וניסו לרתום לצידם את מלך פרס.

בנקודה זו מתעורר קושי שכן ארתחשסתא הראשון מלך בין השנים 464-424 לפנה"ס, זמן רב אחרי שהמקדש נחנך. המלך הפרסי שנראה כי אליו הופנתה הבקשה לעצירת מפעל הבנייה הוא קמבסיס, שמלך בין השנים 529-522 לפנה"ס. ספר עזרא קובע כי ארתחשסתא הוא שקיבל את הפנייה, ועל כן אנו מסיקים שקמבסיס נודע בימיו גם כארתחשסתא.

השבים התיישבו במובלעת קטנה סביב ירושלים ועסקו בשיקום החיים הלאומיים על היבטי הדתיים (הקמת המקדש), החברתיים והכלכליים. הקשיים היו רבים. תהליך הבנייה לווה בהתנגדות נמרצת ועקבית מצד השומרונים (נחמ' ב 10-19, ג 33 ואילך וכן פרקים ד, ו) אפילו אחרי שדריווש התיר שוב את שיקום המקדש. מפעל זה זכה לתמיכה מצד חגי וזכריה, כנראה בשנים האחרונות של תהליך הבנייה (520-518 לפנה"ס).

תמיכה זו הייתה נחוצה מאוד. לכן, כשהנסיבות דיכאו את רוח העם, זכריה הבטיח בשם ה':

לכן כה אמר ה' שבתי לירושלים ברחמים. ביתי ייבנה בה נאום ה' צבאות וקו יינטה על ירושלים. עוד קרא לאמור כה אמר ה' צבאות עוד תפוצינה עריי מטוב וניחם ה' עוד את ציון ובחר עוד בירושלים (זכר' א 16-17).

רוני ושמחי בת ציון כי הינני בא ושכנתי בתוךך נאום ה'. ונילוו גויים רבים אל ה' ביום ההוא והיו לי לעם. ושכנתי בתוךך וידעת כי ה' צבאות שלחני אלייך ונחל ה' את יהודה חלקו על אדמת הקודש ובחר עוד בירושלים (זכר' ב 14-16).

כה אמר ה' צבאות, קינאתי לציון קנאה גדולה וחמה גדולה קינאתי לה'. כה אמר ה', שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים ונקראה ירושלים עיר האמת והר ה' צבאות הר הקודש. כה אמר ה' צבאות עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים. ורחובות העיר יימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה. כה אמר ה' צבאות כי ייפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם גם בעיני ייפלא, נאום ה' צבאות. כה אמר ה' צבאות הינני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלוהים באמת ובצדקה (זכר' ח 2-8).

בהקשר זה דיברו חגי וזכריה גדולות על זרובבל בן שאלתיאל (חגי ב 20-23; זכר' ד 6-7), ראש השבים לירושלים ונצר לבית דוד. דברים דומים אמר זכריה על אודות יהושע בן יהוצדק, הכוהן הגדול ששירת לצד זרובבל (זכר' ג 1-10, 9-15). זרובבל נעלם לפתע מדפי ההיסטוריה, והתקוות שתלו ביהושע לא התגשמו. יש משערים שמלך בבל שמע מה שנאמר על זרובבל וראה בו, בהיותו מושל מדיני, איום ועל כן השיבו לבבל, שם מת. יהושע המשיך למלא תפקיד בחיי השבים מבבל, אך גם הוא נעלם לבסוף.

כאמור, דריווש התיר מחדש את שיקום המקדש ואף העניק תמיכה חומרית נדיבה למטרה זו. עברו ארבע שנים ובשנת 516 לפנה"ס, הסתיים תהליך השיקום ובית המקדש נחנך ברוב שמחה (חגי ב 20-23; זכר' ד 6-7). על אף שנות הבנייה הרבות, היה זה מבנה עלוב שביטא למעשה את היעדר ההתלהבות מצד העם בתהליך הבנייה ועל כן היה מוקד לאכזבה מרה, וחגי וזכריה נשלחו לעודד את העם בתקווה לעתיד טוב יותר (חגי ב 1-9; זכר' ד 8-10, 9-13, ח, יד 21): "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, אמר ה' צבאות, ובמקום הזה אתן שלום, נאום ה' צבאות" (חגי ב 9).

גל העלייה השני התנהל בהנהגת עזרא בשנת 457-458 לפנה"ס, בימי ארתחשסתא הראשון (עזרא ז-י), והגיע לירושלים בשנה השביעית למלכות ארתחשסתא (עזרא ז 9-7). מצב העניינים היה עלוב ביותר. המקדש שימש למטרות שונות מלבד עבודת אלוהים, ובניגוד למצוות ה' בתורה, הגישה למקדש הותרה לאנשים שלא השתייכו לעם ישראל. העיר הייתה מוזנחת. האדומים והשומרונים שלטו על אזורי מחיה ומסחר עיקריים. מספר השבים מבבל נותר קטן, אפילו אחרי שבגל העלייה השני הצטרפו לשבים מבבל כעשרים אלף איש

שהתיישבו במובלעת סביב ירושלים. הייתה נטייה מובנת לזנוח את התקווה, להפנות עורף לייעוד הלאומי ולהתבולל בעמי האזור (עזרא ט 1-2). גם כוהנים (עזרא י 18) רבים נהגו כך.

עזרא, כוהן בישראל (עזרא י 16), שהיה נאמן לתפקידו ככוהן, קרא לעם לשוב למורשתם הרוחנית. במקרה אחד קרע את בגדיו לאות אבל ופנה לאלוהים בתפילה ציבורית שהביאה בסופו של דבר לחרטה בין מנהיגי העם. הללו קיבלו על עצמם לתקן את דרכם ולהסיר מתוכם את הנשים הנוכריות (עזרא ט-י).

הגל השלישי התנהל בהנהגת נחמיה בשנה העשרים למלכות ארתחשסתא (נחמיה ב 1) בשנים 445-444 לפנה"ס. נחמיה מונה על ידי המלך למושל היהודים ועסק בעידוד העם ובתיקון דרכיו, תוך שיתוף פעולה עם עזרא (נחמ' ח-י). בהקשר זה פעלו השניים לחידוש ציון חג הסוכות, אירוע שנחשב בעיני הנביא זכריה לחשוב במיוחד, שטמון בו רמז לעתיד (זכר' יד 16-21).

נחמיה היה הראשון מבני ישראל שדיבר מפורשות על שיפוץ חומות ירושלים (נחמ' א 3, ב 10 ואילך). ככל הנראה, רוב השבים העדיפו להתגורר מחוץ לעיר, בקרבת שדותיהם ועדריהם. הכלכלה הייתה בעיקרה חקלאית, לצד תעשייה קטנה, ומנהל מצומצם ללא צבא קבע כלשהו. אחד ממוקדי פעילותו של נחמיה נגע לביצורה מחדש של העיר, להקמת חומותיה ולעידוד האוכלוסייה היהודית להתישב בה (נחמ' ז 4).⁷ הוא יכול היה לעסוק בפעולות אלה כי נהנה מאמון המלך ועל כן לא נחשד במחשבות מרד. להפך, הוא ייצג את המלך כשמילא בנאמנות את תפקידו כמושל. נחמיה נאלץ לפעול נגד מנהיגים בעם, שניצלו את הנסיבות כדי לדכא את הרוב ולהתעשר על חשבונם (נחמ' ד).

אחרי שנים עשרה שנה שבהן תפקד כמושל ירושלים (נחמ' ה 14), נחמיה שב לשוון (נחמ' יג 6). הוא שהה שם זמן קצר וחזר לירושלים בסביבות השנים 433-432 לפנה"ס. עם שובו נאלץ נחמיה להתמודד עם שתי בעיות שבהן עסק מלאכי זמן מה לאחר מכן: נישואין בין השבים מבבל לבין נשות תושבי הארץ המואביות והזנחת עבודת אלוהים במקדש (נחמ' יג).

ימי מלאכי

אין בספר מלאכי התייחסות ישירה למועד פעילות הנביא או למועד חיבור הספר. העובדה שהקריבו קורבנות מלמדת כי המקדש כבר עמד. בית האוצר היה מוסד מוכר (מלא' ג 10; ראו גם נחמ' י 38-39). הואיל והמקדש נחנך בשנת 516 לפנה"ס, ברור כי מלאכי החל את פעילותו אחרי פעילותם של חגי וזכריה.⁸

בתקופה זו הושחתה הכהונה ודברי מלאכי הפכו מחויבי המציאות. גם זה, ככל הנראה, שימש ראייה להתאדות ההתלהבות הראשונית שליוותה את חנוכת המקדש. ייתכן כי מלאכי פעל קרוב לביקורו השני של נחמיה בירושלים, בשנת 433. יש חושבים כי פעל במהלך אותו הביקור ותמך בפעולותיו של נחמיה.⁹ לעניות דעתי, העובדה שעזרא הזכיר את חגי ואת זכריה (עזרא ה' 1, ו' 14) אך לא את מלאכי מלמדת שזה האחרון פעל מאוחר יותר. אם כך, הרי שהתאריך המשוער של פעילות מלאכי הוא זמן כלשהו אחרי 433 לפנה"ס ולא יאחר משנת 410. מלאכי מדבר על אדום כעל ממלכה קיימת. ידוע כי הנבטים החריבו את אדום בשנת 410. מכאן שמלאכי לא פעל אחרי שנה זו וניתן לקבוע בוודאות מבוססת למדי כי תקופת פעילותו הייתה בין השנים 433-410 לפנה"ס, ככל הנראה לקראת סוף תקופה זו.

בימי מלאכי משל בירושלים פחה מטעם שלטונות פרס, שכן מלאכי מתייחס למס שיש להביא לו (א' 8, הפָּחָה הוא המושל מטעם מלך בבל). התואר פָּחָה בא מאשורית. פירוש מושל מטעם המלך, והבבלים והפרסים אימצו אותו. מושלים נקראו בשם זה. ככל הנראה, אין הכוונה לנחמיה, על אף שגם הוא שירת תקופת מה בתפקיד זה, שהרי בביקורו הראשון בירושלים ויתר נחמיה על המס והחזר ההלוואות (נחמ' ה' 1 ואילך), ויש להניח כי לא נהג אחרת במהלך ביקורו השני.

העם בימי מלאכי

חלק ניכר מהקשיים שבפניהם עמדו השבים מבבל, נבע מכישלון תקוותיהם. מטבע הדברים, השבים הניחו שהשיבה מהגלות, שיקום החיים הלאומיים בארץ האבות, שיקום המקדש, חידוש עבודת אלوهים ובנייתה וביצורה מחדש של ירושלים, יביאו להתעוררות האומה ולניצחון אמונת ישראל בעולם. הם בוודאי ציפו לכך שרוב הגולים שבחרו להישאר בבבל יצטרפו אליהם. את הציפייה הזאת טיפחה אמונת ישראל לאורך הדורות וזה מה שנביאי ה' בימי שיבת ציון הבטיחו. ראינו, למשל, כי זכריה הבטיח בשם ה': "כה אמר ה' שבת ליירושלים ברחמים. ביתי ייבנה בה נאום ה' צבאות וקו יינטה על ירושלים. עוד קרא לאמור כה אמר ה' צבאות עוד תפוצינה ערי מטוב וניחם ה' עוד את ציון ובחר עוד בירושלים" (זכר' א' 16-17).

"רוני ושמחי בת ציון כי הינני בא ושכנתי בתוכך נאום ה'. ונילוו גויים רבים אל ה' ביום ההוא והיו לי לעם. ושכנתי בתוכך וידעת כי ה' צבאות שלחני אליך ונחל ה' את יהודה חלקו על אדמת הקודש ובחר עוד בירושלים" (זכר' ב' 14-17).

"כה אמר ה' צבאות, קינאתי לציון קנאה גדולה וחמה גדולה קינאתי לה'." כה אמר ה', שבת אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים ונקראה ירושלים עיר האמת והר ה' צבאות הר הקודש. כה אמר ה' צבאות עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים. ורחובות העיר יימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה. כה אמר ה' צבאות כי ייפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם גם בעיני ייפלא, נאום ה' צבאות. כה אמר ה' צבאות הינני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלוהים באמת ובצדקה" (זכר' ח 2-8).

"גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון אמר ה' צבאות ובמקום הזה אתן שלום נאום ה' צבאות" (חגי ב 9).

שום דבר מכל זה לא התרחש. במקום זאת, רוב העם נותר בבבל, המקדש היה עלוב בהשוואה לציפיות, היהודים ששבו לארץ הצטופפו במובלעת קטנטנה סביב ירושלים בעוד הארץ נשלטת ברובה על ידי זרים, והאדומים, שפלשו מדרום-מזרח, השתלטו על חבלי ארץ. השומרונים, אותו ערב רב של רסיסי עמים שהביא לשומרון מלך אשור כאשר הגלה את עשרת שבטי ישראל ופיזר אותם ברחבי ממלכתו, שלטו על שומרון, ובגליל ישבו צורים וארמים. בצורת קשה הכתה בארץ (ג 10-11). במונח "האוכל" מתייחס מלאכי לאותה בצורת, שכילתה את מאגר המזון ורוששה את השבים.

ממלכת פרס, לעומת זאת, הייתה בשיא פריחתה. היא פרשה את שלטונה מהודו ועד כוש, מעמק ההינדוס במזרח ועד גבול כוש בדרום וטורקיה של היום במערב. בשנת 490 לפנה"ס אף ניסתה לפלוש ליוון,¹⁰ על גבולה המזרחי של אירופה. במקום ראשית הגאולה והתפשטות אמונת ישראל בין העמים, המובלעת היהודית הזעירה הייתה ראש סיכה נטול משמעות. האמונה ביעוד לאומי, השאיפה לקיום זהות לאומית, שנחלשה מאוד אצל הגולים בבבל,¹¹ נחלשה עוד יותר בארץ ישראל.

הצורים הקימו מושבה בירושלים (נחמ' יג 16) ומסחר התנהל בעיר בשבת (נחמ' יג 15-19). רבים מהנהגת העם ומהעם נשאו נשים לא יהודיות (מדברי מלאכי משתמע שהם עשו כן אחרי שהתגרשו מנשותיהם היהודיות. על כך בהמשך). במקום שעמי העולם יתמסרו לאלוהי ישראל, היהודים לא שימרו את זהותם הלאומית. באותו זמן, עמי האזור הקשו על השבים, התנגדו לשיקום המקדש והעיר ותרמו לקשיים. נוסף על כך, הקשיים הכרוכים בשיקום עבודות השדה, בצורת ממושכת ומכת ארבה (מלא' ג 11) הקשו עוד יותר על השבים

ודיכאו את רוחם. היעדר ממשל מקומי אוהד (בהיעדר נציבים מבית דוד ובהיעדר נחמיה) העיק על העם, שכל הנראה סבל מחוסר הנהגה של ממש. השבים לא ראו ברכה בעמלם.

הנסיבות הכלכליות והמדיניות אינן מתוארות במישרין בספר מלאכי, אבל היכרות עם נסיבות אלה תחדד את הבנת הנאמר בספר. בנסיבות כאלה טבעי שההתלהבות הראשונית תפוג ושהשבים יפנו לעשות איש לביתו. עבודת ה' נעשתה בחצי לב וקורבנות ומנחות הובאו מהפגומים שבבקר ובצאן, לא מהמיטב. ההתלהבות הלאומית פגה ועימה הרצון לשמר ולקדם את השאיפות הלאומיות.

נושאים בספר, מבנהו ומאפייניו הספרותיים

דברי מלאכי אומנם נוגעים לעם כולו (מלא' א' 1), אך רוב דבריו מכוונים אל הכוהנים, בני לוי, שהיו מופקדים על עבודת אלוהים במקדש ועל הוראת העם בדרכי אלוהים (מלא' ב' 1, 7, 13, 17, ג' 3).

דברי מלאכי נועדו ללמד את העם שהיעדר הברכה בחייהם הוא פרי חטאיהם ופרי חטאי הנהגתם הרוחנית - כך הבטיחה התורה שיהיה (ויק' כו; דבר' כו-כח). עוד רצה הנביא שהעם יכיר בכך שאלוהים מושל בכול על אף שהם חשבו אחרת. היו בעם כאלו שידעו להפיק תועלת מהנסיבות, וייתכן שמלאכי התכוון אליהם כאשר דיבר על "זדים" ועל "עושי רשעה" (ג' 15), שבניגוד למצווה בתורת הברית, עשקו את החלשים בעם, התמכרו לתענוגות על חשבון נאמנות משפחתית ועסקו בכישוף (ב' 14, ג' 5). רשעים אלו באו בעיקר משורות הכוהנים, ועל כן היו מושא לתוכחה קשה מפי מלאכי (ב' 1-10) ולפעולת הטיהור שהתכוון ה' לעשות בעתיד הקרוב (ג' 3).

במקביל לאותם רשעים הייתה קבוצה של יראי ה' שתמכו זה בזה (ג' 16). דברי מלאכי נועדו לעודד אותם. אומנם מצבה המדינית של שארית ישראל בארץ יהודה היה עלוב, אבל הנביא עמד על כך כי אלוהים אינו נתון לנסיבות אלא מעצב אותן. הוא עוד יביא את יום הגאולה.

מלאכי קרא לעם לשוב אל דרכי ה'. על פי דבריו, דרך ה' היא דרך התורה. יש להביא קורבנות ממיטב הצאן והבקר כפי שהתורה מצווה. יש לכבד את ה'. אם לא כך יעשו, הם יסבלו מהעונשים שברית התורה הבטיחה. עליהם לקיים את החובות שהתורה מטילה עליהם, להנחות את העם בדרכי התורה ולממש את חוקי התורה בנאמנות חסרת פניות. כפי שאלוהים אסר להינשא לאמורים, כך גם אל להם להינשא לבנות העמים שיושבים בארץ. העתיד לבוא מתואר כמלאך

הברית, משמע, מי שיבוא בהתאם לברית ויממש אותה בחיי העם. כנאמר בתורת הברית, אין לכשף, לנאוף או להישבע לשקר, אין להלין שכרם של עובדים ויש לדאוג לאלמנות, ליתומים ולגרים. יש להביא את המעשר שהתורה מחייבת, וכך לזכות בברכות שברית התורה מבטיחה. כך גם העמים יתברכו באמצעותם. הנבואה מסתיימת בקריאה לזכור את תורת משה ובהבטחה שה' ישלח את אליהו להציל את הארץ מפני החרם שמפניו מזהירה התורה. כיוון שכך, מלאכי תיאר את יום ה' בעודו מתעלם כליל מאומות העולם ומפעולת הטיהור של ה' בעם ישראל עצמו (ג' 1-5). עם זאת, במהלך דברי הנבואה האחרים שלו כלל מלאכי את העמים במלכות אלוהים ובמסגרת פעולתו (מלא' א' 3-5, 11). בהתאם לכך מעניק מלאכי לה' את התואר שנשאו מלכי פרס, "המלך הגדול" (א' 11, 14), ובכך רומז על שלטון אלוהים בכל העולם. פעולה זו כוללת גם את קביעת גורל העמים והענשתם, ובהקשר זה מציין מלאכי במיוחד את האדומים (א' 2-5).

כירמיהו, גם מלאכי מתבסס רבות על ספר דברים, שממנו לקוחות רוב הציטטות מהתורה. התייחסויות אחרות שלו מפנות אותנו לספרים כמו בראשית, יהושע, ישעיה ותהילים. ברוח הנביאים, מלאכי מדגיש את חשיבות הציות לאלוהים, וזאת על פי מצוות ה' בתורה ובנביאים. ציות הדרוש על אחת כמה וכמה לאור יום ה' ההולך וקרב.

*

נבואות מלאכי מתאפיינות במשפטים קצרים, חדים וחד-משמעיים. שינויי הטקסט הרבים יחסית¹² בשלושת פרקיו הקצרים של מלאכי, מעידים שהועתק פעמים רבות ועל כך שעורר תשומת לב רבה. לשינויים האלה אין משמעות. בניגוד לרוב הנביאים, מלבד בפרקים ב' 10-17 וג' 1, 5, מלאכי לא פנה לעם בשם ה' ("כה אמר ה'", "אמר ה' צבאות") אלא בלשון ישירה, כאילו המדבר הוא אלוהים עצמו, ישירות ובלי מתווך אנושי. לא נאמר דבר, אף לא ברמז על מלאכי עצמו, קורותיו והרקע ממנו בא.

לשון הדברים היא פרוזה. מדי פעם מופיעים מקצבים, ויש הרבה אליטרציה וכפל מילים.¹³ מלאכי פחות פיוטי מרוב הנביאים, והמאפיין הספרותי המרכזי שלו הוא סגנון הוויכוח, לעיתים בהצגת שאלה ובתשובה עליה. זהו סגנון שפולוס השליח נקט בו בהרחבה באיגרתו לרומים.

לשון מלאכי קצרה, לא מהוקצעת ויש המסיקים מכך שמחבר הספר הביא את דברי מלאכי כפי שנאמרו במקורם, בלי לסגנון אותם ובלי להתאימם לדרישות

ספרותיות כלשהן. עם זאת, יש לספר מלאכי כמה וכמה מאפיינים ספרותיים שהיו מקובלים בזמן העתיק. מכל מאפיין ניתן מספר דוגמאות בלבד:

1. בוויכוחים שהנביא מציג (א 2-5, א 6-11, ב 13-16, ב 17, ג 6-12, ג 13-18) כלולים לפחות שניים מארבעה חלקים, שאלה פותחת, תגובה ראשונית, נימוקי התשובה ותוכחה או הבטחה.
2. במילות שאלה ופנייה: איה, אלא, ולא, וכי, אין רע, מדוע, במה, ומה, על מה, מי, הינה, הינני.
3. ניגודים: ואוהב את יעקב ואת עשיו שנאתי; המה יבנו ואני אהרוס; כי אני ה' לא שנית ואתם בני יעקב לא כליתם; לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.
4. כיאסמוס (ראשית האמירה וסופה מקבילים): נוסף על הדוגמאות שהבאנו נציין: חלו נא פני אל... היישא מכם פנים; ואם לא תשימו על לב... כי אינכם שמים על לב; אתה בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך... ובאשת נעורייך אל יבגוד.
5. חזרה על פעלים: נבנה... יבנו; בוזי שמי... בזינו; לחם מגואל... גאלנוך; גדול שמים בגויים... כי גדול שמי בגויים... כי מלך גדול אני; המארה... ארותיה; מורא ויראני; הלא אב אחד... הלא אל אחד; אשת בריתך... ובאשת נעורייך; כאש מצרף... וישב מצרף; שובו אליי ואשובה אליכם... במה נשוב; היקבע אדם... אתם קובעים אותי... במה קבענוך; חמלתי עליהם כאשר יחמול; הינה היום בא... היום בא.
6. צמדי מילים: פיסח וחולה, ונודר וזובח, ער ועונה, בכי ואנקה, חברתך ואשת בריתך, מצרף ומטהר, המעשר והתרומה, ויקשב... וישמע, שורש וענף, בשלום ובמישור.
7. זהות במצלול (צליל דומה החוזר על עצמו): אהבתי אתכם אמר ה'; ואוהב את יעקב ואת עשיו שנאתי; ונשוב ונבנה חורבות; אם אב אני איה כבודי ואם אדוני אני איה מוראי אמר ה', פיסח וחולה; ושילחתי בכם את המארה וארותי את ברכותיכם וגם ארותיה כי אינכם שמים על לב; פרש על פניכם פרש חגיכם; להיות בריתי את לוי, בריתי הייתה איתו, תורת אמת הייתה בפייה.

מה שמפתיע הוא שלשונו של מלאכי כמעט כולה עברית. אין בה עדות להשפעות ארמיות או בבליות, כפי שניתן למצוא, למשל, אצל יחזקאל, דניאל וזכריה. שתי מילים בלבד אינן עבריות במובהק: "ורוששנו" (א 4) ו"פחתך" (א 8), ויש הקושרים את "רוששנו" למילה "רש" (עני) ומציינים את ירמיה 17, "ירושש". טהרת העברית מפתיעה, שכן מלאכי כנראה נולד בבבל (מה שלא

ניתן להגיד על דניאל ועל יחזקאל. לא ידוע דבר על מקום הולדתו של זכריה). אפשר שבניגוד לדעת בני התקופה שבה ניבא, עניין הזהות היהודית כה נחשב בעיניו (או בעיני הוריו), שמלאכי משום מה הקפיד במודע ובמכוון במה שנוגע לטהרת השפה.

על אף זאת, יש לציין כי מלאכי מתאר את ה' בין השאר כ"מלך גדול" (א 14), תואר שמלאכי אשור, בבל ופרס ייחסו לעצמם, ומוסיף כי שם ה' "נורא בעמי העולם" (שם). כמו בברית החדשה, מלאכי רואה באלוהים את אלוהי כל העמים, ובאותה עת גם האלוהים אשר קָשָׁר מיוחד עם בני ישראל.

מלאכי עומד על כך שאלוהי ישראל איננו אלוהים מרחוק אלא אלוהים מקרוב מאוד. הוא אוהב (א 2, ב 11), שונא (א 3, ב 13, 16), כועס (א 4), עיף (ב 17), שבע רצון וגם כלל לא (א 10, 13, ג 4), מאיים (ב 3, ג 11), מברך (ג 10-12) ומקלל (ב 2-3, ג 9).¹⁴

פרט חשוב בספר מלאכי הוא ההתייחסות הקצרה לאדומים (השוו למשל יחז' לו 35), שככל הנראה מרמזת על המצב שנוצר כאשר שבו בני ישראל לארצם ומצאו בה את עמי העולם, האֲדוֹמִים ("בצורות ישובו"), מה שעורר מחדש את העוינות ואת המאבק בין שני העמים.

לבסוף נזכיר כי מלאכי הוא היחיד בין נביאי התנ"ך המייחד לאלהו הנביא (או לנביא שיפעל ברוח אליהו ובהתאם למעשיו) תפקיד מיוחד לקראת בוא שליח ה', הוא מלאך הברית, ועל פי מסורות ישראל והקהילה המשיחית, הכוונה היא למשיח. תפקיד זה של אליהו אינו נזכר בשום מקום אחר בתנ"ך ומופיע שוב רק בברית החדשה, בקשר לפעילות יוחנן המטביל ולקראת הופעת ישוע המשיח. הספר מתחלק לפתיח, שבעה חלקים ומוסף. הקשר בין שבעת החלקים רופף במקרה הטוב:

א 1 פתיח

א 2-5 מצוקת העם נוכח פעולת אדום

א 6-14 עם ישראל מביא קורבנות פסולים

ב 1-9 חוסר נאמנות הכוהנים

ב 10-17 העם הזניח את מוסד הנישואין

ג 1-5 יום הטיהור בידי ה' עוד יבוא

ג 6-12 העם הזניח את המעשר

ג 13-21 יום ה' צבאות

ג 22-24 מוסף: אליהו יבוא לפני המשפט להשיב את ישראל לה'.

היחס למקומות אחרים במקרא

רוב הקשר בין דברי מלאכי לנאמר במקומות אחרים במקרא הוא של תכנים והשקפת עולם, לאו דווקא של ציטוט מילים או שימוש במוטיבים. המילה "ברית" חשובה למלאכי, והוא משתמש בה בהקשרים שונים.

לא נוכל להרחיב כאן, אך נציין בקצרה שמלאכי נשען על התורה כשדיבר על אהבת ה' לישראל (א 2), על התייחסותו המפלה של ה' ליעקב לעומת עשיו (א 3), על יחסי האב והבן שבין ה' לישראל (א 6, ג 17), על הביקורת כלפי בני ישראל המחללים את שם ה' (א 12), על מעמד המיוחד של הלוויים ובמיוחד של הכוהנים משבט לוי (ב 1, ג 4-6), על תפקיד הלוויים והכוהנים (ב 6-7), על אחדות העם מהיותם בני אב אחד (ב 10), על בריאת אדם וחוה והיותם "אחד" (ב 15), על חובת המעשר והתרומה (ג 8), על עצירת הגשם בגלל חטאי העם ואת ברכת הגשם בתגובה לנאמנותו (ג 10) וכתוצאה מכך את ברכת האדמה או את קללתה (ג 11), על הכרת עמי העולם בברכת ישראל (ג 12), על מעמד ישראל כעם "סגולה" (ג 17, מילה שהשימוש בה נדיר ביותר) על תורת משה, על התואר "עבד ה'" שניתן למשה ועל מתן תורה בחורב (ג 22). התורה מאוד נחשבה בעיניו ונאמנות לתורה הייתה נושא מרכזי בדברי נבואתו.

מלאכי גם התייחס לקטעים אחרים בתנ"ך כשהזכיר את אליהו הנביא (ג 23); את ההתמקדות בפולחן במקום במוסר (ב 13); את פעולת ה' כתובע וכעד תביעה (ב 14, ג 5); את יום ה' (ג 2, י 19 ואילך); את טיהור עבדי ה' ביום ה' (ג 3); את חטאי העם בעבר (ג 6) ואת הימים שבהם היה העם נאמן וזכה להיות רצוי לה' (ג 4). נוסף על כך יש בדברי מלאכי ביטויים רבים מוכרים או דומים מאוד למילים וביטויים במקומות אחרים במקרא, ביניהם: משא (א 1); ממזרח שמש עד מבואו (א 11); ושילחתי בכם את המארה (ב 2); סרתם מן הדרך (ב 8); שומרים דרכי (ב 9); ייכרת (ב 12); אלמנה, יתום וגר (ג 5); ארובות השמיים (ג 10); תשכל לכם הגפן (ג 11); סגולה (ג 17); שורש וענף (ג 19); אפר תחת כפות רגליכם (ג 21); משה עבדי (ג 22); חוקים ומשפטים (ג 22) וחרם (ג 24).

על אף יחסו הנרחב לתורה, מלאכי אינו מדגיש את ההיבט הטקסי של התורה אלא את רוח הדברים ואת משקלם המוסרי. משום כך הוא גוער בעם על עשייה שאינה מערבת את הלב ועל קיום האות הכתובה באופן שלמעשה מבטלת אותה כיוון שהלב אינו מעורב.

השם "ה' צבאות" מופיע בספר עשרים וארבע פעם ומשמש כשם העיקרי שמלאכי מייחס לה'. השם המפורש לבדו מופיע עשרים ושתיים פעם.

ספר מלאכי בברית החדשה

ספר מלאכי מצוטט בברית החדשה לפחות תשע פעמים,¹⁵ מספר מפתיע בהתחשב בעובדה שהספר מכיל רק שלושה פרקים. נוסף על כך, יש ארבע התייחסויות או ביטויים¹⁶ שייתכן כי הם לקוחים מספר זה.

הערות

1. ראה למשל תרגום השבעים ותרגום יונתן לספר מלאכי. במסכת מגילה, ט"ו, ע"א קובע ר' יהושע בן קרחה כי מלאכי הוא כינוי לעזרא הסופר. לדעת הפשיטא והוולגטא, זהו שם הנביא עצמו. חלק מהקושי נובע מהיעדר כל מידע אחר על הנביא, וגם משום שבמקרא השם הוא יחידאי.
2. בבא בתרא ט"ו, ע"א. תולדות גוף זה, התנהלותו וסמכויותיו לוטים בערפל, ויש המטילים ספק בקיומו. אפילו מספר חבריו אינו ברור. לפי בבלי מגילה י"ז, ע"ב היו בכנסת הגדולה מאה ועשרים חברים שנבחרו מבין "חכמי ישראל". לפי ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד היא מנתה מאה ועשרים חברים ביניהם כשמונים נביאים. לפי ירושלמי מגילה פ"א ה"ז מנתה שמונים וחמישה חברים בלבד.
נראה כי היה זה גוף יועץ שסמכותו הייתה מוסרית בעיקרה. ייתכן שעזרא הסופר כינס לראשונה את הכנסת הגדולה, אם כגוף יועץ ואם ככוונה שתשמש לעם הנהגה רוחנית ומוסרית. המסורת טוענת כי חגי, זכריה ומלאכי נמנו עם אנשי הכנסת הגדולה, ויש המייחסים חברות בה גם למרדכי, דודה של אסתר. ספק רב אם ניתן לסמוך על המסורת בעניין זה ובוודאי שאין לקבל את כל קביעותיה.
ייתכן כי הכנסת הגדולה הייתה יסודה ההיסטורי של הסנהדרין, שמנתה שבעים חברים, בהתאם למספר הזקנים שיעצו למשה (במד' יא 16). בין חברי הכנסת הגדולה מציינת המשנה את שמעון הצדיק (מסכת אבות), שקובעת גם כי הכנסת הגדולה היא שקבעה את רשימת ספרי הקודש (התנ"ך) וכי היא החולייה המקשרת בין משה לחתימת המשנה (ובכך מייחסת לעבודתה ולמשנה סמכות השווה לזו של משה) כ"תורה שבעל פה" שנמסרה בסיני.
3. מרודך הוא אליל בבלי, וידוע על מלך בבל בשם דומה: ברואדך בלאדן (ישע' לו 1; מל"ב כ 12). ברשימות השבים מבבל יש שמות בבליים רבים, בין השאר כל השמות המסתיימות באות א.
4. על פי תלמוד ירושלמי, מסכת ראש השנה א', ב', דף ו' א', "שמות חדשים עלו בידם (ביד השבים) מבבל". תשרי (Thishritu) פירושו "התחלה" באכדית, מרחשוון נגזר מהמילה האכדית שפירושה "שמיני" (Shaman), באכדית כסלו (Kislimu) פירושו שמן, טבת (Tebitu) פירושו שקיעה וכנראה הכוונה לשקיעה במי גשמים. שבט (Shabatu) פירושו להכות, ובחודש זה מכים הגשמים. אדר (Adaru) פירושו דיש, ובחודש זה דשים את התבואה. ניסן (Nisan) פירושו ניצן, ובחודש זה מופיעים ניצני העצים. אייר באכדית (Ayar) פירושו אור וזהו חודש האביב הפורח לאור השמש. סיוון באכדית (Siwanu) פירושו סימן. לא ברור מדוע חודש זה נקרא כך. תמוז (Tammuz) נקרא על שם אל הפריין הבבלי בשם זה. אב (Abu) פירושו קנה סוף, שכן בחודש זה קצרו את קני הסוף שגדלו על גדות נהרות הפרת וחידקל. אלול (Elulu) פירושו באכדית טיהור וכפרה.
5. בספר עזרא נאמר כי הוא בנו של אחשוורוש מספר אסתר - נפטר בשנת 465 לפנה"ס.

6. ככל הנראה, בשלב הראשון הייתה האשמה זו של השומרונים (עזרא ד) אשמת שווא. משום כך עזרא מדבר רק על שיקום המקדש, בעוד השומרונים כותבים ומדברים על שיקום המקדש, העיר והחומה. רק מאוחר יותר החלו בשיפוץ החומות.
7. נראה כי רבים העדיפו להתיישב מחוץ לעיר, בקרבת שטחי המרעה והשדות שעובדו כי, כאמור, הכלכלה הייתה ברובה חקלאית, לא מסחרית ולא תעשייתית.
8. כזכור, המקדש השני נחנך בשנת 516 לפנה"ס.
9. הביקור הראשון נערך בשנת 458 לפנה"ס. לדעת Baldwin, לא ניתן לקבוע מועד מדויק מתי בדיוק החל מלאכי בפעילותו הנבואית, ולדעתו ייתכן כי המועד שבו מדובר מאוחר ממועד ביקורו השני של נחמיה בירושלים. נחמיה ומלאכי עוסקים שניהם בנשים הזרות שלקחו בני ישראל (מלא' ב 11; נחמ' יג 23-27; ראו גם עזרא ט-י). שניהם גוערים בעם על שלא הביא את המעשר (מלא' ג 8-10; נחמ' יג 10-14). שניהם מצביעים על העושה ועל החומרות שפשו בעם (מלא' ג 5; נחמ' ה 1-13).
10. בקרב מרתון המפורסם.
11. חורבן המקדש וגלי ההגליה של רבים מהעם, שיעבוד מלך יהודה ותרבות בבל הבוטחת, המתקדמת והמרשימה, בלי ספק יצרו לחצים של ממש על הגולים. מספר דניאל אנו לומדים שהם התערבבו בין הבבלים ואף מילאו תפקידים ממלכתיים חשובים. גם נחמיה היה ממקורבי המלך ומשקה המלך (נחמ' א 11). עדות להשפעת תרבות בבל ניתן לראות בשמות הבבליים שניתנו לרבים מחודשי ישראל, בשמות בבליים שנשארו אפילו מכובדים בעם, כגון ששבצור (שאלתיאל).
12. רובם בהתבסס על תרגום השבעים, הזהה בדרך כלל לנוסח המסורה מלבד הרחבות במקומות שבהם נראה היה למתרגמים שהקורא לא יבין.
13. ראו מבוא לספר מלאכי. זר-כבוד.
14. לקוח מהספר: *The Books of Haggai and Malachi* מאת Pieter A. Verhoef, *The New International Commentary on the Old Testament*, Eerdmans, Grand Rapids, 1987.
15. מלא' א 2-3, רומ' ט 13; מלא' ג 1, מרק' 2 (מתי יא 10 ולוקס ז 27); מלא' ג 2, התג' ו 17; מלא' ג 7, יעקב ד 8; מלא' ג 20, לוקס א 78-79; מלא' ג 23, מתי יא 14, מרק' ט 13; מלא' ג 23-24, לוקס א 17.
16. מלא' א 7, 12, קור"א י 21; מלא' ב 10, קור"א ח 6; מלא' ג 5, יעקב ה 4; מלא' ג 6, עבר' יג 8.